

Г. Талғатқызы¹ , А.Б. Әмірбекова^{1*} , Ұ.С. Қайырбекова² , А.А. Аккузов³
Н. Шуншина⁴

¹А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан;

²Академик Ә. Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент, Қазақстан;

³Ж.Ташенов атындағы университет, Шымкент, Қазақстан;

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: marghan01@mail.ru

«ТҮЙЕ» СӨЗІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТІРКЕСІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ КОРПУСТА АВТОМАТТАНДЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. Мақалада лингвистика ғылымында «түйе» сөзінің тіркесімділік әлеуеті мен семантикалық валенттілігі талданады. Мақаланың мақсаты – «түйе» сөзінің тіркесімділігі жоғары екенін және оған негіз болған концептуалды аялық білімдердің жиынтығын таныту арқылы ішкорпуста рәсімдеу жолдарын ұсыну. Түйе – қазақтың этникалық дүние бейнесін қалыптастырған концептуалды ұғым. Оның 500-ден аса тіркесімі бар. Себебі қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен күнкөрісінде түйенің орны ерекше. Шөлейтті аймаққа төзімді әрі пайдасы мол үй жануарының жеке табиғи қасиеттері мен адамға атқарар қызметі қазақ өмірінен үлкен орын алғанын тілдік жүйедегі «түйе» сөзімен тіркескен күрделі атаулар арқылы танылып отыр. Дүниенің ақиқат бейнесін танытатын кейбір ұғымдардың вербалдануын лингвистикалық ІТ ресурстарда рәсімдеудің де арнайы жолы болады. Мәселен, қазақ тілінің ұлттық корпусынан қазақтың этникалық бейнесін танытатын ұғымдық атаулардың жеке подкорпусын жасауға әбден болады. Ұлттық корпуста ұғымның концептуалды бейнесін, соның ішінде этникалық бейнесін көрсетудің тиімді жолдары беріледі. Түйе сөзімен семантикалық тіркесетін сөз тіркестерінің мәдени коды ашылады. Қазақ дүниетанымында не себепті түйеге қатысты этномаркерленген атаулардың көптігі анықталады. «Дүниенің ақиқат бейнесі» ұғымы пәнаралық зерттеу нысаны болғандықтан, әр салада әр қырынан зерттеледі. Дүние бейнесі - ментальді интерпретацияның көрсеткіші болғандықтан, жалпыадамзатқа ортақ абстрактілі ұғым туралы әр ұлттың танымы әртүрлі екенін дәйектеуші когнитивтік бірлік ретінде қызмет етеді. Сондай әлеуетке ие болған «түйе» сөзінің тіркесімділік қабілетін анықтау арқылы, түйенің түрлері, түйенің мінездері, түйенің қызметі мен адамды, өсімдікті, жануарды, адамның сырт пішіні мен мінезін сипаттауда белсенді жұсалатын коннотатты атрибут екеніне көз жеткіздік. «Түйе» сөзіне қатысты автоматтандырылған мәтінді рәсімдеу де іздеу жүйесі арқылы жүзеге асады. Ол мәтіндерді «Түйе» ішкорпусына байлау арқылы, түйе тіркесімі қатысқан сөйлемде семантикалық белгіленімге байлауға әбден болады. Мақала BR 18574183 «Қазақ мәтінін автоматты тану: лингвистикалық модульдер мен ІТ -шешімдер әзірлемесі» атты жобаның аясында зерттелді.

Тірек сөздер: семантикалық тіркесімділік, ұлттық корпус, ішкорпус, автоматтандыру, этникалық дүние бейнесі. ІТ ресурс.

Г. Талғатқызы¹, А.Б. Амирбекова^{1*}, У.С. Қайырбекова², А.А. Аккузов³, Н. Шуншина⁴

¹ Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, Алматы, Казахстан;

² Университет Дружбы народов имени академика А. Қуатбекова, Шымкент, Казахстан;

³ Университет им.Ж. Ташенова. Шымкент, Казахстан;

⁴ Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: marghan01@mail.ru

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВАЛЕНТНОСТЬ СЛОВА "ВЕРБЛЮД" И СПОСОБЫ АВТОМАТИЗАЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ

Аннотация. В статье анализируется сочетаемость и семантическая валентность слова «верблюды» в лингвистической науке. Цель статьи - предложить способы вербализации семантической валентности слова «верблюды» концептуальных знаний, которые послужили основой для него. Верблюды - концептуальное понятие, сформировавшее образ казахского этнического мира. Он имеет более 500 сочетаемых сложных понятий. Верблюды занимают особое место в быту казахского народа. Одно из самых главных природных качеств верблюда является выносливость и переносимость полупустынной зоны, которое получило широкое признание благодаря сочетаемостным возможностям со словом «верблюды» в языковой системе. Существует также специальный способ формализации и вербализации

некоторых понятий, представляющих этническую картину мира на лингвистических ресурсах. Так, из Национального корпуса казахского языка вполне можно составить отдельный подкорпус понятийных названий, представляющих этнический образ казахов. В Национальном корпусе даются эффективные способы выражения концептуального образа понятия, в том числе этнического. Раскрывается культурный код словосочетаний, семантически сочетающихся со словом верблюд. Почему в казахском мировоззрении определяется обилие этномаркированных имен, относящихся к верблюдам. Поскольку понятие "образ картины мира" является предметом междисциплинарного исследования, оно изучается с разных сторон в каждой области. Картина мира является показателем ментальной интерпретации, она служит когнитивной единицей, которая утверждает, что у каждой нации разные знания об абстрактном понятии для человека. Определив способность к сочетанию слова «верблюд», обладающего таким потенциалом, мы убедились, что разновидности верблюда, характер верблюда, функции верблюда и коннотативный атрибут активно используются при описании человека, растения, животного, внешнего вида и характера человека. Автоматизация текста, относящегося к слову «верблюд», также осуществляется через поисковую систему. Связывая тексты к слову «верблюд», вполне можно привязать к семантическому обозначению в предложении, в котором задействованы словосочетания. *Статья исследована в рамках проекта BR 18574183 «Автоматическое распознавание казахского текста: разработка лингвистических модулей и IT-решений».*

Ключевые слова: семантическая валентность, национальный корпус, подкорпус, автоматизация, этническая картина мира. IT ресурс.

G. Talgatkyzy¹, A.B. Amirbekova A.B^{1*}, U. Kayyrbekova², A.A. Akkuzov³, N. Shuinshina⁴

¹Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan;

²Peoples' Friendship University named after Academician A. Kuatbekov, Shymkent, Kazakhstan;

³Zh. Tashenov University, Shymkent, Kazakhstan;

⁴Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: marghan01@mail.ru

SEMANTIC VALENCE OF THE WORD "CAMEL" AND ITS AUTOMATION METHODS IN THE NATIONAL CORPUS

Abstract. This study analyzes the compatibility and semantic valence of the word "camel" in linguistic science. The purpose of the paper is to propose ways to verbalize the semantic valence of the word "camel" of the conceptual knowledge that served as the basis for it. Camel is a conceptual concept that has formed the image of the Kazakh ethnic world. It has more than 500 combined complex concepts. Because the camel occupies a special place in the life of the Kazakh people. The natural qualities and functions of the camel are the most important quality, endurance and tolerance and a tendency to a semi-desert zone have been widely recognized due to the combination with the word "camel" in the language system. There is also a special way to formalize and verbalize some concepts that represent the ethnic picture of the world on linguistic resources. Thus, it is quite possible to make a separate subcorpus of conceptual names representing the ethnic image of the Kazakhs from the National Corpus of the Kazakh language. The National Corpus provides effective ways of expressing the conceptual image of the concept, including the ethnic one. The cultural code of phrases semantically combined with the word camel is revealed. Why is the abundance of ethno-marked names related to camels determined in the Kazakh worldview? Since the concept of "image of the world picture" is the subject of interdisciplinary research, it is studied from different angles in each field. Since the worldview is an indicator of mental interpretation, it serves as a cognitive unit that asserts each nation has different knowledge about an abstract concept for a person. Having determined the ability to combine the word "camel" with such potential, we were convinced that the types of camels, the nature of the camel, the functions of the camel, and the connotative attribute that is actively used in describing a person, plant, animal, appearance, and character of a person. Automatization of the text related to the word "camel" is also carried out through a search system. By linking texts to the word "camel", it is quite possible to link them to the semantic designation in the sentence in which the phrase is involved. *The paper was investigated within the framework of the project BR 18574183 "Automatic recognition of the Kazakh text: development of linguistic modules and IT solutions".*

Keywords: semantic valence, national corpus, subcorpus, automation, ethnic picture of the world. IT resource.

Кіріспе

Ойды қалыптастыруға негізгі механизм болатын белгілер - менталитет, этникалық мәдени бейне, дүниенің этникалық бейнесі болмақ. Бұл белгілі бір этникалық топтың ұлттық тілін, ана тілін сақтауға қызмет етеді. Демек, тілдік санада дүниенің этникалық бейнесі сақталған азаматтардың ұлтқа тұрақтылығы, ұлттұтастырушылық құндылығы жоғары болады. Ғаламның этникалық бейнесін, этникалық мәдени бейнені вербалдайтын тіл бірліктерінің әлеуетін зерттеу, лексикографиялау – қазіргі қазақ тіл білімінің өзекті мәселесі. Этномәдени ұғымдар мен атаулардың мәдени кодын анықтау үшін жаңа талдау тәсілдері қажет. Соның бірі – семантикалық талдау. Біздің ұсынғалы отырған әдісіміз – семантикалық валенттілік әлеуеті арқылы тілтаным жүйесінде сөздің ұғымға айналуы, сөздің мәңгілік ұлт жадында сақталуына оның тіркесуінен туындаған ұғымдардың вербалдық қызметі басымдыққа ие болады екен.

Мақаладағы екінші мәселе, ұлттың дүниетанымында этникалық ұғым ретінде сақталатын атауларға талдау үлгілері ұсынылады. Мәселен қазақ – мал шаруашылығымен күн көретін халық. Соның ішінде ең бағалы мал – түйе. Ол шөлге төзімді, еті мол, сүті пайдалы, жүні киім-кешекке, үй құрылысына жарамды, пайдасы бол жануар. Қазақтың климатына бейімделген жануар болғандықтан, қазақ халқының негізгі тіршілік көзіне айналған. Сондықтан қазақ тіліндегі 100-ден аса түйеге қатысты тіркестер бар. Бұл - қазақ мәдениетінде этникалық ұғым немесе лингвокультурема ретінде қабылданады.

Мақалада қарастырылатын үшінші мәселе – түйе тіркесімдерінің электронды ресурста автоматтануы. Лингвомәдени бірліктерді цифрлық ресурста, яғни ұлттық корпуста қалай әзірлеу керек? Ол үшін сөздің тіркесімділік өрісін автоматтандыру әдісі қолданылады. Тілді автоматтандырудың тиімді жолы – іздеу жүйесі. Іздеу жүйесінде «түйе» атауына қатысты фитонимдер, зоонимдер, антропонимдер, этнографизмдер мен мифоморфизмдер, фразеологизмдер мен метафоралар, коннотаттық мағыналарды жеке ұяшықтарда рәсімделуі арнайы компьютерлік лингвистика әдістерімен жүзеге асады.

Әдебиетке шолу

Мақаламызда үш мәселеге қатысты ұғымдардың өзара байланысы арқылы тілтанымдық өнімнің жүзеге асу үдерісі баяндалады. Сондықтан, біріншіден, семантикалық тіркесімділік мәселесіне тоқталайық. Тіл біліміндегі тіркесімділік сөздің басқа сөзбен тіркесуінде өзіне жақын семантикалық үйлесімділігін бірінші кезекке қояды. Бұл жайында Г.И.Кустова былай дейді: «Тілдік жүйедегі семантикалық ығысуда сөздің бастапқы мағынасына айтарлықтай тәуелділік болады. Себебі одан тарайтын семалық мәндер мен реңктер туындайды. Оларды туынды мағынаға жатқызады, негізінде олар бастапқы мағынаның семантикалық топтары немесе басқа тіркесімділікке ие болған атаулар деп саналады. Семантикалық тіркесімділік мағына ауысуының басты көрсеткіші» (Г. Кустова, 2016, 74б.). Тілдегі тіркесімділікті сол тілдің тұтынушысы ғана сәтті тіркестіре алады. Бұл жайында И.Г. Казачук пен Л.П.Юздова былай дейді: «Тіркес сөз жасаушы ең белсенді процессуалдық бірліктер — етістіктер мен фразеологизмдер. Етістіктің тіркесімділігі актанттардың белгілі бір шеңберімен біріктіру қабілетін білдіреді. Тіркесімділік әртүрлі тілдік деңгейлермен байланысты: семантикалық (сөз мағынасының құрылымы және фразеологизм), морфологиялық (көмекші), синтаксистік (предикат). Сондықтан тіл валенттілігі ұғымын жүйелі түрде зерделеу қажет» (И.Казачук, 2019, 126б.).

Ю.Д. Апресянның зерттеуінше: «Семантикалық тіркесімділік сөздің лексикалық мағынасымен тікелей байланысты және оны басқалардан ерекшеленетін нақты лексикалық бірлік ретінде сипаттайды. С. Fillmore терминдерін қолданғандағы (субъект, объект, құрал, орын және т. б.), осындай нақты түсініктер лексикалық мағынаның бір мәні. (Ю.Апресян, 1995, 56б.). Бельгиялық тілтанушы К. Виллемс етістіктің тіркесін тіл мен логика тұрғысынан қарастырады. Оның пікірінше: "Тілді әлем туралы адамның аялық білімі тұрғысынан, яғни жалпы семантикалық таным тұрғысынан қарастырған жөн. Себебі тіркесімділік семантикалық рөлдер мен оның күрделі құрылымдары арасындағы аралық деңгейде орналасқан. Мағына үйлесімділігін таңдау валенттілік құрылымдары мен оның перифериялық бөлшектеріндегі мазмұндық сәйкестікке тікелей байланысты. Ал лексика тіркес құрылымдарын семантикалық деңгейдегі ақпаратпен байланыстырады» (K,Willems 2006, 56б.). Демек, сөздердің семантикалық тіркесуі адамның бейнелі ойлау, заттарды салыстыру, ұқсату қиялынан, коннотатты ойлау қабілетінен туындайды. Яғни тілдегі этникалық дүние бейнесі сөздердің валенттілігі арқылы вербалданады. Байқағанымыздай, семантикалық тіркесімділік адам жадында терең сақталатын тұрақты тіркестердің, фразеологизмдер мен бейнелі тіркестердің негізін қалайтын ұғымның ғана тіркесім өрісін құрай алады. Семантикалық тіркесімділік сөздердің бірігу, қосарлану, тіркесу қағидаларын анықтауға негіз болады. Мәселен, екі сөздің тіркесуінде делексикалану құбылысы сөздің мағынасының өзгеруіне (жойылуына, реңкін әлсіретуіне, т.б.) тікелей байланысты. Сондықтан семантикалық тіркесу ретімен зерттеу арқылы бүтін сөз, күрделі сөз, атау сөз, бейнелі сөз, т.б ерекшеліктерін анықтауға болады. Сондықтан, семантикалық тіркесімділік әлеуеті жоғары тірек сөз – дүниенің этникалық бейнесін таныта алатын сөз деп саналады. Сондықтан дүниенің этникалық бейнесі ұғымына да тоқталайық.

Тіл білімінде дүниенің этникалық бейнесі біріншіден, ұлттың менталды сипатын (характерін) айқындайды, екіншіден, ұлт ретіндегі қалыптасу, тұтасу феномені ретінде қызмет етеді, үшіншіден, өзге этностық топтардан ерекшеленетін мәдени, психологиялық, рухани, менталды, философиялық және көркемдік танымдағы айрықша белгілерін көрсетеді.

Келесі кезекте, ұлттық корпустың базасын рәсімдеу тәсілдеріне қатысты лингвистикалық зерттеулерге шолу жасаймыз.

1. Бірінші орында – Орыс тілінің ұлттық корпусы (<https://ruscorpora.ru/>). Себебі, онда 2 миллиард сөздік қоры бар. 16 ішкорпусы бар (негізгі корпус, ауызша корпус, газет корпусы, синтаксистік корпус, әлеуметтік желі корпусы, акцентологиялық корпус, мультимедиялық корпус, мультипарк корпусы, параллель корпус, диалектілер корпус, поэтикалық корпус, оқу корпусы, орыс классиктерінің корпусы, тарихи корпус, панхрониялық корпус, от 2 до 15 корпусы).

2. Екінші қатарда 100 миллион сөздің мәтіндік базасы бар Британдық ұлттық корпус артықшылығы - лексикографиялық базасы кең, екіншіден, жазбаша корпус -90%, жан-жақты метабелгіленімдері бар, бірақ ішкорпусы аз (<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>).

Қазіргі таңда барлық ұлттық тілдердің корпустық жүйесі іске қосылып жатыр. Себебі бұл – қоғам қажеттілігі. Сондықтан корпустық лингвистика қарқынды дамып келе жатыр. В.П. Захаровтың пайымдауынша: «Кейбір ғалымдар бүгінгі таңда корпустық лингвистиканың тіл білімі саласындағы негізгі бағыттардың бірі деп таныса, кейбірі . корпустық лингвистиканы тіл білімінің дербес саласы ретінде қарастырады». (<download.yandex.ru/class/zakharov>). Ұлттық корпус – тілдердің тарихи тілдік қорын сақтауға, тіпті оны қайта тірілтуге негіз болады. Мәселен, Ресей Федерациясындағы башқұрт, қалмық, якут тілдерінің тұтынушылары азайып барады. Оларды сақтау үшін жеке ұлттық корпусы құрылды. Біздің зерттеуімізше, ұлттық корпус – ұлттың этникалық тіл бейнесін танытатын электронды ресурс. Сондықтан ұлттық корпус – лексикографиялық қорды сақтау жүйесі. Сондықтан әрбір мағыналық талдау ұлттық корпус базасында семантикалық белгіленімдермен көрініп отыруы тиіс. Осы мақсатта «түйе» сөзіне қатысты қазақтың этникалық тілдік бейнесін ұлттық корпуста рәсімдеу жолдарын көрсетеміз.

Материал және әдістер

Дүниенің этникалық бейнесі тілтанымдық IT ресурстарда көрсету үшін мынадай әдістер қолданылды:

1. Әлеуметтік-философиялық зерттеу әдісі. Белгілі бір ұлттың әлеуметтік тіршілігіндегі ұлтқа тән философиялық пайымның ұлттық құндылыққа айналуын, құндылықтың ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, жойылмауы, ұлттың сана жадында сақталуын зерттеу. Мәселен, қазақтың этномәдени танымында түйе – кеңдіктің, қуаныштың, молшылықтың, төзімділіктің символы. «Түйенің жарты етіндей» теңеудің мағынасы – үлкен денелі, алып адам. Осы тұрақты тіркестің орнына үлкеннің жалпыадамзаттық символы болатын - тау, биік ағаш неге алынбады? Бұнда қазақ халқының таным-түсінігі, үлкендікті қабылдау стереотипі бар.

2. Мәдениеттанымдық зерттеу әдісі. Ю.Караулов ұсынған «семантикалық гештальт» (Ю.Караулов 2000, 25б.) жүйесі бойынша дәстүрлі ортада қолданылатын материалдық және рухани мәдениеттің ырым-тыйымдарда, жосын-жоралғыларда қолданыс жиілігінің арқасында тілдік жүйеге сіңісуі, яғни мақал-мәтелден, фразеологиялық оралымдардан орын табуы анықталады. Мәселен, қазақ халқы «үлкен қуаныш», армандап жүріп жеткен бақытты «ақ түйенің қарны жарылды» деген фразеологизммен жеткізеді. Қазақ мәдениетінде ақ түйе - әбден бапталған, тойдың асына дайындалатын түйе. Сондықтан ақ түйені сойып, етінен түрлі тағам жасап, той өткізу – ең үлкен қуаныш деп танылған.

3. Жиілік талдау әдісі. Қазақтың сөздік қоры мен лексикографиялық базасында түйеге қатысты сөз тіркестерін, күрделі сөздерді санадық. Түйе сөзінен жасалған 588 тіркес бар екені анықталды. Бұл жиілікті анықтауда А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының картотекалық қоры (<http://tbikartoteka.kz/>) сайтының іздеу жүйесіне сүйендік.

4. Тақырыптық модельдеу атты компьютерлік лингвистика әдісі қолданылды. Түйе сөзіне қатысты бірнеше тақырыптық ұяшықтар ашылды. Семантикалық және валенттілік белгіленімдерді рәсімдеу жолдары анықталды.

5. Сөздің тіркесімділігін анықтау әдісі – сөзжасамның семантикалық және лексикалық тәсілінің бірі. «Түйе» сөзімен тіркесуге әлеуеті бар етістіктер мен зат есімдер таңдалды. Олардың

тіркесуінен туындаған күрделі сөздер мен сөз тіркестерінің предикаттық, номинативті, субстантивті қызметтері ажыратылды.

Байқағанымыздай, жоғарыдағы 5 әдіс «Түйе» сөзінің тіркесімділігін анықтай отырып, одан тараған жаңа сөздердің этномәдени бірлік ретінде лексикографиялық базаға тіркелуін және ұлттық корпуста жеке сөздің леммасы бойынша іздеу жүйесін әзірлеудің жолдары ұсынылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ тіліндегі этномәдени сөздің тіркесу әлеуеті жоғары болады. Себебі ол сөздерде мәдени код бар. Әсіресе, этномәдени атаулардың көне символдық, эталондық, ритуалдық, мифтік мағыналарын танытатын семантикалық өрісі кең болады және ол сол тілдің лексикографиялық құндылығы болып терең сақталады. Бұл зерттеуімізде жеке ұғым, жеке сөз ретінде сөздік құрауға лайықты бола білген сөздерді ұлттық корпуста әзірлеуге болатынын дәлелдегіміз келеді.

БІРІНШІДЕН, «Түйе» сөзіне қатысты концептуалдық топтарды анықтадық:

1. *Түйе – Орта Азиядағы халықтық және культтық жануар*. Себебі түйе шөл, шөлейтті климатта өмір сүреді. Бұндай аумақта Орта Азия халықтары орналасқан. Сондықтан осы өңірде өмір сүретін барлық түркі тілдес халықтардың тіршілігінде түйеге қатысты культ бар. Сондықтан туристерге арналған түйе кәдесыйы – Азияның эмблемасы деп танылады.

2. *Түйе – қазақ мәдениетінде үлкендіктің, іріліктің символы*. Қазақ халқында үй жануарлары – төртеу. Түйе, жылқы, сиыр, қой. Соның ішінде ең ірісі – түйе. Басқа жануарлармен салыстырғанда да түйенің үлкендігінен түйе көзге түседі. Себебі түйе – шөпқоректі динозаврлардың сарқыншағы болып саналады да *Aerucamelus*, *Paracamelus* (М.Саблин 2009. 486.) ұрпағы деп танылады. Сондықтан қазақ тілінде «түйе кесе» «түйекұс» атаулары үлкендікті білдіру мақсатында түйе тіркесімен беріледі.

3. *Түйе – ұлттық стереотиптердің тілдік көрінісіндегі лингвомәдени атау*.

Біріншіден қазақ мәдениетінде түйе – көлік қызметін атқарушы жануар. Алыс шақырымдағы ағайын-туысқа түйемен жеткен. Мысалы, «түйе шана». Сондай-ақ түйе – жүк тасымалдаушы көлік. Мысалы: «шанырақ түйе» - көшпелі қазақтың киіз үйін артқан ауырлыққа төзімді түйе.

4. *Түйе – дүниенің этникалық бейнесін танытатын этномәдени атау*. Қазақ мәдениетінде «түйе» сөзіне қатысты ою (орнамент) атауы, ыдыс-аяқ атауы, ауылшаруашылық атауы, ұлттық ойын атауы, халықтық өлшем атауы мен фитонимдер, зоонимдер мен поэтонимдер кездеседі. Мысалы: *түйетабан* – бұл ою атауы. Қазақ халқы жамбы, төсеніш, кілемге осы оюды ырымдап салатын болған. Себебі түйе тоқшылықтың, молшылықтың нышаны деп түсінілген. Сондай-ақ «*түйе көш жер*» өлшем атауы – 50 шақырым қашықтықты білдіреді. Демек, түйе ауыр жүкпен 50 км жерді демалмастан үздіксіз жүк тасымалдай алады. «*Түйекуырдақ*» – тек түйенің ғана емес, кез келген еттің үлкен етіп туралып, майға қуырылған ұлттық тағамы. Бұнда түйе еті – негізгі акцент емес, түйенің үлкендігіне ұқсатылған ет бөлігінің үлкендігі прецедент болған.

Екіншіден, ұлттық корпустың ішіндегі «ТҮЙЕ» ішкорпусын рәсімдеудің құрылымдық жүйесін ұсынамыз:

1. «*Түйе*» сөзінің анықтамалық белгіленімі. Бұл ұяшыққа түйе сөзінің энциклопедиялық анықтамасы мен бейнесі енгізіледі.

2. «*Түйе*» сөзінің лексикалық белгіленімі. Онда бірнеше метабелгіленімдері болады:

2.1. Лексикалық мағына. ТҮЙЕ – бір немесе екі өркешті, күйіс қайтаратын ірі мал, үй жануары.

2.2. Зоологиялық мағынасы. ТҮЙЕ – сүтқоректілер табына сірітабандылар отрядына жататын күйіс қайтаратын жұптұяқты бір немесе қосөркешті ірі жануар.

2.3. Культтық мағынасы. ТҮЙЕ – еті мен сүті азыққа, терісі мен жүні әртүрлі тұрмыс қажетіндегі бұйымдарды жасауға, өзі шөлге төзімді болған соң мініске пайдаланылатын, иесінің дәулеттілігінің белгісі ретіндегі үй жануары.

2.4. Көне мағынасы. ТҮЙЕ – ерте кезде Шығыс елдерінде жүк тасуға, ұзақ жолға, шөлге төзімді болғандықтан, сауда керуендерінің көлігі.

2.5. Этнографиялық мағынасы. ТҮЙЕ – қалыңмалға берілетін тоғыз сый-құрметтің басты белгісі.

2.6. Діни мағынасы. ТҮЙЕ – Ислам діні бойынша құрбандыққа шалуға болатын, ең ірі мал.

3. «Түйе» сөзінің тіркесімділік белгіленімі. Бұл ұяшықтан «түйе» сөзімен тіркесетін 4 түрлі қызметтік топ ашылады:

3.1. АТАУ ТІРКЕСІМДІЛІГІ. «Түйе + зат есім» тіркесімі арқылы жасалған атау тіркестер енеді. Яғни түйе сөзімен тіркесетін зат есімді атаулар. Әрбір номинативті тіркестің мағынасы беріледі.

Түйе шелек – сұйықтық құйылатын үлкен ыдыс. Түйе ассоциациясы – үлкен мағынасын білдіру үшін дүние бейнесіне айналған.

Түйе қымыз – күзді күнгі түйенің сүтінен ашытылып дайындалатын сусын.

Түйе бас – дене қимылына арналған ойын, бір адамның үстіне бірнеше адам үстіне мініп ойнау. Кім үстіне көп адамды мінгізіп, көтере алса сол жеңеді. Семантикалық басымдық түйенің ауыр жүк көтере алатын қасиетінде болып тұр.

Түйе жүн көрпе – жылуды сақтайтын, түйе жүзінен жасалған көрпе. Семантикалық доминанта – түйе жүнінің физикалық, химиялық қасиетіне байланысты, яғни жылусақтағыштық қасиеті қарай, қыста қолданылатын қалың жамылғы.

Түйе сүйек – сеңгіртаспа, бұршақ тұқымдасы, таспа туысына жататын бұта. Бұл сөз тіркесінде халықтың ассоциациясы бойынша жасалған.

Түйе бүлдірген – бүлдіргеннің үлкендігі бармақтай, тұтас алша сияқты бір түрі. Мағыналық ассоциациясы – үлкендік, ірілік.

3.2. ПРЕДИКАТИВТІ ТІРКЕСІМДІЛІК. Ішкорпустың бұл ұяшығында «түйе» сөзімен тіркесетін етістікті атаулар іріктеліп беріледі. «Түйе + етістік» тіркестері ұсынылады да мағыналары ашылады.

Түйе шөггерді – түйе тізесін бүгіп, жатты.

Түйе қомдады – түйеге жүк арту үшін арқасына киіз салды.

Түйе бас қылды – бәрі жиналып басып, жаншып тастады.

Түйеге қом бітті – түйе семіріп, салмақ қосты

3.3. АНЫҚТАУЫШТЫҚ ТІРКЕСІМДІЛІК. Ішкорпустың бұл ұяшығында «түйе» сөзімен тіркесетін атрибутивті (анықтауыштық) қатынас/тағы күрделі атаулар іріктеліп беріледі. «Анықтауыш сөз + түйе» тіркестері ұсынылады да мағыналары ашылады.

Бая түйе (ашуланшақ, бақырауық түйе) – қасына тірі жан жақындағанды ұнатпайтын, ыңырсып, қарсылық білдіретін түйелердің бірі.

Шау түйе – жүк көтеруден қалған, денесі кішірейе бастаған әлсіз, кәрі түйе.

Атан түйе – піштірілген түйе.

Жабы түйе – өмірі мінілмеген, қашаған, асау түйе.

Ауған түйе – бөтен жерден мекенін ауыстырған түйе.

Алмас түйе – екі өркеші екі жағына жығыңқы түйе.

Жарық түйе – көп мінілген, тіркеуден мұрны жарылған түйе.

Жегін түйе – шаруашылыққа, арба жегуге, мініске, жүк артуға үйретілген түйе.

3.4. ФРАЗЕОТИРКЕСІМДІЛІК. Ішкорпустың бұл ұяшығында «түйе» сөзімен тіркесетін фразеологизмдер беріледі және мағыналары ұсынылады.

Түйенің құмалағындай – ірі, үлкен.

Түйені түгімен жұтты – параны көп алу, тойымсыз.

Түйе үстінен ит қапты – икемсіз, епсіз, болбыр.

Түйені мұзға жетелеу – бос әуреге түсу, болмайтын іспен айналысу.

Түйенің танитыны жапырақ – білетіні бір-ақ нәрсе.

Түйенің тұяғы түсетін жер – өте алыс жер.

4. «ТҮЙЕ» сөзінің тақырыптық-семантикалық белгіленімі. Ішкорпустың бұл ұяшығына түйе сөзі қатысқан барлық тіл бірліктері (588 бірлік) семантикалық-тақырыптық топтарға іріктеледі.

4.1. ФИТОНИМДЕР. «Түйе» сөзінен басталатын өсімдік атаулары тізбектеледі.

Түйебеде – түйенің сүйсініп жейтін шөбі.

Түйекөтен – қызанақ. Бұл сарказммен айтылған диалект, халықтық атау. Қызанақтың ең ірісі, етті помидорды қазақ халқында осылай атаған екен.

Түйесіңір – жазғытұрым мал жейтін өсімдік. Сабағы ұзын бұта болғандықтан түйенің ірілігімен салыстырған қазақ халқы осылай атап кеткен.

Түйесораң – қаңбақ. Майда шөптерді жел домалатып, шар тәрізді жиынға айналдырады. Сол қаңбақ шөптің сыртқы пішіні түйенің мұрнынан ағып жерге түскен сораңға немесе аузынан ағып жерге түсіп домаланып жатқан түкірікке ұқсағандықтан түйесораң деп атаған.

Түйесүйек – бұтағы қатты, желге төзімді, шайқалмайтын қақайған өсімдік. Майыспайтын қатты жуан бұтаны түйенің сүйегіне ұқсатудан туындаған.

Түйетікен – сабағы ұзын болып өсетін тікенді қурай. Бұл өсімдікті түйе сүйсініп жеп, күйіс қайтарады. Соған орай қазақ халқы осылай атаған.

Түйетабан – түйенің табанына ұқсас тарбиып өсетін шөп.

Түйеқарын – сабағы бүдір-бүдір, біресе жіңішке, біресе жуан болып келетін өсімдік. Сабағының ұзындығын, сабағының жуан жері түйенің қарнындай жуан, томпақ болуын ұқсату негізінде аталған.

Түйеқұйрық – тікенекті биік қарасора. Түйенің сүйсініп жейтін шөбі

Түйекекіре – тікенекті кекіре. Түйенің сүйсініп жейтін шөбі

Төмендегі өсімдік атаулары үлкендігіне, ірілігіне қарай түйеге ұқсатылып теңестіруден қалыптасқан:

Түйешетен – үлкен жидек

Түйебұршақ – үлкен бұршақ

Түйежантақ – үлкен жантақ

Түйежаңғақ – үлкен орех

Түйеошаған – үлкен ошаған.

Түйежапырақ – жапырағы өте үлкен өсімдік.

Түйешырмауық – үлкен шырмауық.

Түйебүлдірген – үлкен бүлдірген.

Байқағанымыздай, түйе сөзі фитонимдер, біріншіден, түйенің сүйіп жейтін өсімдіктерінің атауларында, екіншіден, түйенің денесінің үлкендігіне, ұзындығына, қарнының үлкендігіне, түкірігінің үлкендігіне ұқсатып, яғни түйенің сыртқы пішіні мен бейнесіне ұқсатып қойылған өсімдік атауларында жиі кездеседі екен.

4.2. ЗООНИМДЕР. «Түйе» сөзінен басталатын жануар атаулары тізбектеледі.

Түйетек – Лама. Қазақта «лама» - түйетек деп аударылады. Себебі, қазақтың дүниетанымында алғаш ламаны көргенде түйе тұқымдас жануар іспетті стереотипті қалыптастырса керек.

Түйеқұс – Страус. Қазақ мәдениетінде страус – үлкен құс ретінде қабылданған. Ал қазақта үлкендік түйемен стереотиптенгенін байқаймыз

Түйекене – Ең үлкен кене.

Түйекиік – Гуанако. Сыртқы пішіні түйеге ұқсайтындықтан осылай атаған.

Түйетабан — Балық. Түйенің табанына ұқсаған жалпақ балық.

Түйеқоңыз – Үлкен қара қоңыз. Малдың жас тезегін домалатып, зыңылдап ұшып жүретін, басы түйенің басына ұқсаған қоңыз.

Түйеқұлақ – Тышқан. Құлағы түйенің басына ұқсаған үлкен тышқан.

Түйе шыбын – Денесі ірі, үлкенірек шыбын.

Түйешағала – мойны ұзын, денесі ірі түйе секілді сарғыш қоңыр түсті шағала.

Түйекекілік – түйе керуені секілді, бірінің сонынан бірі жұптасып жүретін құс.

Қорытындылай келе, байқағанымыз, жануар атауларында түйе сөзінің жиі кездесуі ең алдымен түйенің сыртқы пішіні (үлкендігі), қоңыр сары түсі, мойнының ұзындығы, басының үлкендігі, сондай-ақ түйенің керуен қызметі де ассоциацияланатынымен түсіндіріледі.

4.3 ОРОНИМДЕР. «Түйе» сөзінен басталатын географиялық ландшафт атаулары тізбектеледі.

Түйе жон — түйенің арқасындай еңкіш келген төбе дала.

Түйетомар — үлкен, биік төмпешік жер.

Түйеқорым — ірі тастардың құлауынан пайда болған қорым.

Түйемойнақ — түйенің мойны сияқты иіліп келген таудың аласа жері.

Түйетартар — түйе секілді сіміретін, су соратын оқпан.

Түйешаңлақ – шөл дала.

Қорытатын болсақ, тау, жер, төбе, жазық дала атауларында да түйе сөзінің кездесуі, түйенің шөл, шөлейтті зонада мекендеуі, су ішкенде шөлін қандырғанша көп әрі ұзақ сіміріп соратыны, түйенің мойны мен өркешінің тау-төбені сипаттауы қазақ халқында түйенің сырт пішіні ғана емес, өзіне тән қимылдары, өзгелерден айрықша белгілері терең ассоциацияланып, дүниенің этникалық бейнесіне айналған.

4.3. ТҰРМЫСТЫҚ БҰЙЫМ АТАУЛАРЫ. «Түйе» сөзінен басталатын бұйым атаулары (ыдыс, жиһаз, құрал, т.б.) тізбектеледі.

Түйебел – тоқуға арналған жуан ши.

Түйе кесе – үлкен кесе.

Түйе шығыр – түйеге жегіліп айналдыратын шығыр.

Түйе қазан – түйе еті түгел сыйып кететін үлкен қазан.

Түйемойнақ – дорба. Түйенің мойын терісінен жасалған су құятын дорба-ыдыс.

Түйе мойнақ орақ – орақ. Сабы түйе терісінен жасалған орақ.

Түйе өркеш қалып – қалып ыдыс.

Қорытатын болсақ, тұрмыс бұйымдарында түйе сөзінің кездесуі түйенің мойын терісінің төзімділігі, су өткізбейтін қасиетімен танылған, содан ыдыс жасау негізінде бірқатар ыдыс атауларында түйе сөзі кездескен. Сондай-ақ үлкен қазан түйе етін түгел пісіретін қазанмен емес, түйенің бейнесімен ассоциацияланған. Бұнымен қоса түйенің өркеші сопақ қалыпқа ұқсатылып, ыдыс, бұйым атауында түйе сөзі стереотиптелген. Егер біз түйе сөзінен басталатын сөздерді жинап, осылайша семантикалық-тақырыптық топқа іріктемесек, қазақ халқы үшін түйе сөзінің тілдік құндылығын, дүниенің этникалық бейнесі ретінде қабылданатынын байқамас едік. Тіл біліміндегі дүние бейнесі мәселесі талданған мақалада: «Тілдегі ұлттық-мәдени элемент арнайы басқалардан өзгеше формалды көрсеткішке ие болмайды, бірақ сол тілдік бірліктің мағынасында астарлы (имплицитті) ішкі семантикалық форманы қалыптастыра алады» (А.Аmirbekova, 2013, 780б.), - делінеді. Демек, дүниенің этникалық бейнесін құрайтын этнографизмді анықтау үшін ішкорпус ұяшықтарына жинақтап, ұлттық корпуста рәсімдеу аса маңызды. Себебі дүниежүзіндегі қазақ диаспорасы үшін қазақтың ұлттық мәдениетін терең сақтау қажет және әлемдік мәдениетте де қазақтың этникалық танымы туралы ақпарат таралуы тиіс. Қазақстандық ғалым А.Баймурзинаның пікірінше, «Қазақстан көп ұлтты ел ретінде толерантты қарым-қатынас үшін жағдай жасауға ұмтылады» (Baimurzina 2019, 801б.).

«Түйе» ішкорпусының ұяшықтарын түйеге қатысты ас-тағам атауларымен, ою-өрнек (орнамент) атауларымен, тоқыма атауларымен, киім-кешек атауларымен, опа-далап атауларымен, сусын атауларымен толықтыруға болады. Бұл мақаланың көлемі көтермейтін болғандықтан қалған ішкорпус ұяшықтарын ашып көрсете алмадық. Дегенмен, оларды болашақта (<https://qazcorpus.kz/>) сайтынан көруге болады.

Байқағанымыздай дүниенің этникалық бейнесі – жалпыадамзаттық дүние бейнесін толықтыратын құрамдас бөлігі. Этникалық бейнені құрайтын ақпараттар – этностың өзіне ғана тән, өзге мәдениетте жоқ культтер. Өсіресе өзге мәдениетте жоқ жосын-жоралғылар қазақтың ұлттық тілдік бейнесін танытуға қызмет етеді. Этникалық дүние бейнесі адам санасында тұрақталған сайын ұлттық тілдің бейнесі кеңейеді. Мәселен, қыздың бұрымды болуы – сұлулық эталоны десе, жалпыадамзатқа тән әлемдік тілдік бейне болады. Ал «қыз болсын деп, соңғы туған ұлға тұлым қою, керісінше, ұлға зәру болғандар соңғы туған қызға айдар қойып, ұлша киіндіріп өсіруі» қазақтың этникалық бейнесін танытады. Осындай ешбір мәдениетте жоқ, этникалық таным-түсініктерді тілдік жүйеден іздеу тың зерттеуді қажет етеді. Бір ұлттың этникалық бейнесін ашу олардың әрбір танымдық дүниесінің мәдени кодын ашумен тығыз байланысты.

Талқылау барысында «Түйе» тіркесімділігінен құралған күрделі атаулар дүниенің этникалық бейнесін танытушы концептілікті өрісті құрай алды. Оны былайша көрсетуге болады:

Қазақтың этникалық дүние бейнесін танытатын «ТҮЙЕ» этномаркері.

Түйе – іріліктің маркері: . Қазақ мәдениетінде адамның балтырын суреттеуде, адамның сыртқы келбетіне портрет жасауда ірі денелі адамды сипаттауда міндетті түрде түйе бейнеленеді. Мәселен, бойы ұзын, ірі денелі адамның балтырын суреттеуде түйенің аяғымен теңестіре ассоциациялау бар.

Түйе – төзімділік маркері: Ақ нық түйе – жүк көтеруден шаршамайтын, еңбекке төзімді адамды сипаттайтын фразеологизм. Ешкімнің көңілін қалдырмайтын, жұмсағаннан бас тартпайтын, шаршағанын білмей жүк таситын адал жұмыскерлерді осылай түйенің қасиетіне ұқсата отырып суреттейді.

Түйе – көшпелілер салт-дәстүрінің маркері: Жігіт түйе — күйеу жігіт үйленбей тұрып қалыңдықтың атасына сыйлық береді. Оны қазақ мәдениетінде «ұрын бару» дейді. Жасырын барғанда қыздың әкесіне семіз түйені арнайы баптап сыйлыққа ала барады. Сондай салт-дәстүрге арнайы бапталатын түйені «жігіт түйе» деп атаған. Демек, түйе – үй жануары ғана емес, сыйлық ретінде де ұғынылады.

Байқағанымыздай, түйенің семантикалық тіркесімділігі арқылы түйе туралы халықтың концептілік аялық білімін тануға мүмкіндік алдық. Тірек сөздің атрибутивті, предикаттық, номинативті тіркес сөздері болмаса, нысанға алынған ұғымның дүние бейнесін аша алмас едік. Демек, тірек сөзге тіркесетін сөздерді де халық тандап тіркестіреді. Сол тіркес сөзді тандауда ұғымның мазмұнын ашатын, ішкі бейнесін дәл бере алатын сөздер іріктеледі. Мысалы, **қоң торғай түйе**. Күтімі жоқ, азыққа жарымаған, арық, кішкентай түйе деген мағынаны білдіреді. Яғни еті жоқ, құр сүйегі қалған жүдеу түйені торғайдың етіне теңеуі литота әдісімен бейнеленген. Сөз тіркесінде де семантикалық тіркесімділіктің беріктігі жоғары болғаны соншалық фразеологизмге айналған. Демек, семантикалық тіркесімділігі сәтті үйлескен сөз тіркестері константалық деңгейге жетіп, паремиологиялық қордан орын алады.

Қорытынды

Қорыта келгенде қазақтың этникалық бейнесін тілдік жүйеден анықтау үшін:

- біріншіден, жалпыадамзаттық концептілік ұғымдарға әлеуметтік-философиялық зерттеу жүргізу қажет. Сол арқылы материалдық ұғымдарды сипаттауда халықтың танымын, халықтың ассоциациясын, халықтың аялық білімін, халықтың ұқсату заңдылығын анықтауға мүмкіндік туады. Бұл дүниенің этникалық бейнесін жасайтын концептілік құрылымдарды айқындап береді;

- екіншіден, ұғымның материалдық немесе рухани мәдениетке немесе құндылыққа айналғанын тану және зерттеу маңызды. Себебі семантикалық тіркесім астарында, яғни сөздердің тіркесуінен туындаған күрделі атаудың мәні ұғымның концептілік әлемін танытуға қызмет етеді;

- үшіншіден, семантикалық тіркесімділікті мағыналардың үйлесімдігі тұрғысынан қарастыру маңызды. Себебі семантикалық тіркесімділігі сәтті болған күрделі атаулар сөздік қорда терең тұрақталады. Бірі фразеологизмге айналады, бірі теңеу немесе эпитет болып сақталады. Егер тіркескенде сөздердің мағыналары магнит секілді бірін-бірі тартпаса, онда бұл сөз тіркесін тіл тұтынушылары қолданбайды немесе қолданыстан шығып ұмытылады. Семантикалық тіркестердің гармониясы дегеніміз – сөздердің мағыналық сәйкестігі әрі фонетикалық үйлесімділігі, морфологиялық үйдесімділігі. Жасанды жұрнақтардан жасалған екі сөздің тіркесі сәтті бола алмайды. Егер екі сөзді тіркес болса алдыңғы сыңардың бір-екі буынды болуы сәтті болады;

- төртіншіден, семантикалық тіркесімділікте символдық құндылығы бар сөздердің қатысуы маңызды. Сол арқылы ұлттың немесе этностың ең қадірлі, қастерлі, киелі ақиқат дүниелері, оның бейнесі анықталады. Символдық мәні бар сөз тіркесімділігінің қолданысы жоғары болады;

- бесіншіден, қазақтың этникалық дүние бейнесін анықтау үшін, мифологиялық, стереотиптік, зооморфтық, фитонимдік, прецеденттік этномаркерленген атаулар мен материалдық мәдениеттің санада этномаркерлену құбылысын зерттеу этномәдени атаулардың мәдени кодын ашуға ықпал етеді.

Әдебиеттер

Кустова Г.И. (2016) Семантические переходы в абстрактных существительных // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета, 2016, Т. 6, № 2, С. 73–85).

Казачук И.Г., Л.П.Юздова (2019) Понятие "валентность" как объект лингвистики и методики обучения русскому языку в вузе // [Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета](#) №7 2019 – 125-1356.

Апресян Ю. Д. (1995) Избранные труды. - М.: Школа "Языки русской культуры", Лексическая семантика (синонимические средства языка). 1995. - Т. I: - 364 с.

Willems, K. (2006) Logical polysemy and variable verb valency // Language Sciences. -2006. - No 28. - P. 580-603

Захаров В. П. Экстралингвистическая разметка. Метаданные [Электронный ресурс] // URL: http://download.yandex.ru/class/zakharov/CL_L4.ppt (дата обращения: 17.08.2023).

Караулов Ю.Н. (2000) Показатели национального менталитета в ассоциативно вербальной сети // Языковое сознание и образ мира. М., 2000. – 129б.

<http://tbikartoteka.kz/>

Саблин М. В., Гиря Е. Ю. (2009) Артефакт из Ливенцовки — Свидетельство присутствия человека на территории Восточной Европы в интервале 2,1 — 1,97 млн лет назад // Древнейшие миграции человека в Евразии. Материалы международного симпозиума. Новосибирск. Изд. ИАЭ СО РАН, 2009 г СС.166-174.

Amirbekova, A.B., Esenova, K.U., Tymbolova, A.O. (2013) Lingocognitive mechanisms of formation of national world-views of Kazakh people // *Middle East Journal of Scientific Research*, 2013, 14(6), страницы 779–783

Baimurzina, A.A., Amirbekova, A.B., Khabiyeva, A.A., Abitova, G.O. (2019) The role of the Russian language in the determination of Kazakh students | El papel de la lengua Rusa en la determinación de los estudiantes Kazajos // *Opcion*, 2019, 35(Special Issue 23), страницы 800–817

Reference

Kustova G.I. (2019) Semanticheskie perehody v abstraktnyh sushhestvitel'nyh [Semantic transitions in abstract nouns] // *Bulletin of Novosibirsk State Pedagogical University*, 2016, Vol. 6, No. 2, pp. 73-85). [in Russian]

Kazachuk I.G., L.P.Yuzdova (2019) Ponjatie "valentnost" kak ob#ekt lingvistiki i metodiki obuchenija russkomu jazyku v vuze [The concept of "valence" as an object of linguistics and methods of teaching Russian in higher education] // *Bulletin of the South Ural State University Humanities and Pedagogical University No.7 2019* – 125- 135b. [in Russian]

Apresyan Yu. D. (1995) Izbrannye trudy[Selected works] - М.: School "Languages of Russian culture", 1995. - Vol. I: Lexical semantics (synonymous means of language). - 364 p. [in Russian]

Willems, K. (2006) [Logical polysemy and variable verb valency] // *Language Sciences*. – 2006. - No 28. - P. 580-603

Zakharov V. P. Jekstralingvisticheseskaja razmetka. Metadannye [Extralinguistic markup. Metadata] [Electronic resource] // URL: [http:// download.yandex.ru/class/zakharov/CL_L4.ppt](http://download.yandex.ru/class/zakharov/CL_L4.ppt) (date of reference: 17.08.2023). [in Russian]

Karaulov Yu.N.(2000) Pokazateli nacional'nogo mentaliteta v associativno verbal'noj seti [Indicators of national mentality in the associative verbal network] // *Linguistic consciousness and the image of the world*. Moscow, 2000. [in Russian]

Sablin M. V., Giryа E. Yu. (2009) Artefakt iz Livencovki — Svidetel'stvo prisutstvija cheloveka na territorii Vostochnoj Evropy v intervale 2,1 — 1,97 mln let nazad [Artifact from Liventsovka — Evidence of human presence on the territory of Eastern Europe in the interval 2.1 — 1.97 million years ago] // *The oldest human migrations in Eurasia. Materials of the international symposium*. Novosibirsk. Publishing House of IAE SB RAS, 2009 SS.166-174. [in Russian]

Amirbekova, A.B., Esenova, K.U., Tymbolova, A.O. (2013) [Lingocognitive mechanisms of formation of national world-views of Kazakh people] // *Middle East Journal of Scientific Research*, 2013, 14(6), pages 779-783[in English]

Baimurzina, A.A., Amirbekova, A.B., Khabiyeva, A.A., Abitova, G.O. (2019) [The role of the Russian language in the determination of Kazakh students] | El papel de la lengua Rusa en la determinación de los estudiantes Kazajos // *Opcion*, 2019, 35(Special Issue 23), pages 800-817 [in English]